

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

Лексића др Радомира (Београд), Вуковића др Јована (Сарајево), Коларића др Рудолфа (Љубљана), Копеског Блажа (Скопље), Павловића др Милевоја (Нови Сад), Сивановића др Михаила (Београд), Томановића др Васа (Скопље), Хрстић др Мајла (Загреб)

XXIV Књ.

БЕОГРАД
1959—1960

ПРИДЕВСКИ АКЦЕНАТ У МАЧВАНСКОМ ГОВОРУ

— ПРИЛОГ ИСТОРИЈСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ —

1. Несумњиво најзначајнија особина придевског акцента у мачванском говору јесте што, као и у поцерском, „већина двосложних придева који имају у неодређеном облику на првом слогу“ или ~ могу имати у одређеном облику на првome слогу ' ' (А. Белић, Акц. студије 43—44). Проф. Белић је ову констатацију извео анализирајући Московљевићев материјал у СДЗБ II. Московљевић је у својој дисертацији (Акценатски систем поцерског говора, Библ. Јужносл. фил. I, Бгд. 1928) до извесне мере прерадио свој материјал и покушао да га прокоментарише на основу Белићевих решења. Притом је поновио нека од Белићевих тумачења, и то не увек успешно (исп. констатацију: „... код одређених придева у прасловенском стари ~ и ' мењали [су се] у нови циркумфлекс истих слогова“ — о. с. 37). Међутим, ситуација у поцерском говору омогућава да се Белићеве идеје даље развију. С обзиром да су прилике у Мачви блиске поцерским, покушаћу да изнесем неке нове закључке које сугерира придевски акценат.

2. Проф. Белић је доказао старину акценатског односа н ђ в — н ђ в њ (Акц. студ. 40). Исп. у Мачви: н ђ в њ (Прич.¹, БП), н ђ в у к ђ ш у љ у (Прич.), н ђ в њ панталоне (Прич.), у н ђ в њ м ђ п њ н ц и м а (Прич.).

3. Међутим, с обзиром да се у већини штокавских говора м. н ђ в њ у одређеном виду ових придева према акц. н ђ в развио акц. н ђ в њ, ови су се придеви изједначили с типом д љ г — д љ г њ. А познато је да је акц. д љ г у ствари скраћени

¹ Скраћенице посећених мачванских места: Бад.=Бадовинци, Бог.=Богаћих, БП=Баново Поље, Н=Ноња, Прич.=Причиновић.

предметатонијски акут, док је акц. дѹгй аналошки према дѹг (Белић, о. с. 20—21). Раније је и у штокавским говорима у одређеном виду акц. био дѹгй, како је у чакавском и данас (loc. cit.).

С обзиром да су придеви типа нѡв — нѡвй пришли типу дѹг — дѹгй, могло је према нѡвй да се развије и дѹгй (Белић, о. с. 43). Такви су ови примери из Мачве: дѹгѣ лѡтре (Бад.), бѹндеве мѣркѣ (Бад.), правя шѡр (БП), чѣстя понѣдељак (Прич.).

4. Али и у штокавском је некада морао постојати акц. дѹгй (и данас је стѡр — стѡря), па се зато према односу (дѹгй:) дѹгя: дѹгй могао развити и однос млѡдй: млѡдй (Белић, о. с. 43). Ову појаву потврђују у мачванском говору ови примери: врѡну (Н.), вѡдѣ врѹнѣ (Бад.), гѹстѡ (Бад.), прѣ з (= су) бѣле крѹтѣ ѡнѣ сѡре (Прич.), кад би бѣло баш лѣпѡк-пѹта (Прич.), љѹтѣ рѡкијѣ (БП), љѹту (БП), млѡдѣ ѡвѣ свѣнѣ (Прич.), свѣтй Јѡван (БП), свѣтѡг Јѡвана (Бад.), свѣтѡм Пѣтру (Прич.), сѹвѡ (Прич.), тѹћѣ (Прич.), чѣстй кѹрузи (БП). Јасно је да овоме треба додати примере: бѣлѡг брѡшна (Прич.), глѡвнй гѡдови (Бад.), гѡрнѣ дѹгме (Прич.), крајнѣ (БП).

5. Белићево тумачење ових појава тачно је, разуме се. Оно, сем тога, може да укаже на сложене дијалекатске односе у шумадијско-војвођанском дијалекту. О томе хоћу сад да говорим. Карактеристично је, наиме, да сличне појаве у акценту придевског вида постоје у свим оним говорима у којима се може констатовати узајамни однос или источних са западнијим говорима српскохрватским или однос оних говора које обично називамо источнохерцеговачким — опет са западнијим говорима (дубровачки¹, Горња Крајина², Жумберак³, шаптиновачки⁴, посавски славонски⁵). Стога ми се и чини да је ово узајамно прожимање разних акценатских типова у одређеном виду двосложних придева на шумадијско-војвођанском терену могло да буде тако ефикасно управо благодарећи интимнијем додиру представника

¹ Решетар, *Die Bet.* 129.

² N. Simić, *NVj* VIII 105 и д.

³ M. Popović, *ZslPh* VI 356—357.

⁴ Stj. Ivšić, *Rad* 168, 142.

⁵ Stj. Ivšić, *Rad* 197, 45 и д.

двеју говорних зона: једне, западније (босанске) која је по свој прилици имала типове нѢв — нѢвѣ, дѢг — дѢгѣ, млад — младѣ (дакле ситуацију ближу чакавској) и друге источније (србијанске) која је по свој прилици имала типове нѢв — нѢвѣ, дѢг — дѢгѣ, млад — младѣ (ситуацију блиску између осталог и источнохерцеговачкој). Кад, на име, не би било овог узајамног дијалекатског односа као предуслова за показани процес, сам би тај процес био толико сложен да вероватно не би ни могао довести у шумад.-војвођ. дијалекту до резултата какви постоје. Сва је прилика, нпр., да је тип дѢг у источнијим штокавским говорима поодавно изгубио акц. одређ. вида дѢгѣ. То, између осталог, показује и савремени књижевни језик: акц. прѢв — прѢвѣ више се и не осећа као однос неодређ. и одређ. вида, а акц. стѢр — стѢрѣ данас је више лексички феномен, него што је везан за неку систему. А таква ситуација могла је да се реализује само под условом ако је акценатски однос дѢг — дѢгѣ одавно постао непродуктиван. Поставши, пак, непродуктивним тешко да је могао бити спона између типова нѢв и млад.

С обзиром, даље, на широку распрострањеност у шумад.-војвођ. дијалекту резултата добијених узајамним утицајем акценатских типова нѢв — дѢг — млад може се претпоставити да је посреди неки старији додир помињане две дијалекатске зоне. Очеvidно је посреди утицај западног штокавског говора о којем говори проф. Белић у ЈФ XXIII (69—75) 72. На овај начин јасно је зашто се у данашњем тршићком говору јавља ова појава (ЈФ XXIII 268): и овде је то старина. Што тога нема у Вукову језику, разлог је Вуково дробњачко порекло.

Сем свега овога, не мора се дефинитивно одбити ни могућност да се у придева типа густ чува траг онога што налазимо у руском живѢе. Познато је, на име, да придеви типа живѢнису у ранијим фазама прасловенског језика имали акц. на почетном слогу и да руско живѢе < *živěje* (Белић, о. с. 148). Додуше, у већини српскохрватских говора акц. живѢ одавно је превладао. Зна се да је до тога дошло најпре у асс. sg. fem: од *živá — živъ према *krivá — krivъ добивено је и živъ а одатле даље и živъ, živo (Белић, о.с. 153). Али, можда се у шумадијско-војвођанском дијалекту чува остатак стања реализованог у руском језику. Међутим, ако прихватимо и ову могућност, ипак не треба да занемаримо узајамни утицај поменуте две српскохрватске дијалекатске зоне.

6. Појава слична оној о којој говоримо у т. 2 постоји у Мачви и код придева типа мђдар: мђдра̑ (Прич.), ђштру чѣтку (Прич.), пђзни бђстан (Бад.), пђзнѧ вђћни̑а (БП), пђсну (БП), тѧнкѧ (Прич.), тѧнкђг (Бад.), на тѧнком се кѧдѧ (Бад.). Тако је и у чакавском (Белић, о. с. 37). Такође као и у чакавском и у мачванском су овима пришли и придеви који су првобитно имали дуг вокал у корену па су га скратили: бђднѧ ѣктар (Прич.), бђднѧ ѧвли̑а (Прич.), бђднѧ (БП), мђј Ыли̑а јаднѧ (БП), ђпанке јаднѧ (Прич.), сѧтнѧ прѣплет (Бад. х 2, Прич.), сѧтнѧ сђли (Прич.), сѧтну сђ (Прич.), сѧтно̑ (Прич., БП), сѧтнѧ (Прич.), слѧтка пѣтровача (Прич.), слѧткѧ колѧча (Прич.), смѣртнѧ слѣчѧ̑ј (Прич.), чѧснѧ пђст (Бад.).

7. Па не само то. У мачванском говору (') акц. на првome слогу имају и придеви типа злѧтан: гђрку прђју (Бад.), злѧтнѧ зѣб (Н.), злѧтнѧ (БП), крѣпнѧ кѣпус (Прич.), крѣпнѧ (Н., БП х 2), крѣпна (БП, Прич.), крѣпнѧ сђ (Прич.), крѣпнѧ сђли (Прич.), крѣпнѧ (Бад.), лѧднѧ (Прич.), пѧла лѧднѧ (Прич.), Дѧј, Вѣко, мѧло лѧднѧ вђдѧ (Прич.), лѧднѧ рѧкиѣ (Прич.), мѣсно̑ (Прич.), на рѣткђ сѧто (Бад.), рѣтка̑ (Прич.), тѧснѧ сђкѧк (Прич.).

Како је могло доћи до ове појаве, тј. како се акц. (') могао развити и у одређ. виду придева типа злѧтан? Мислим да су подстрек дали они придеви који се колебају између типа мђдар и типа злѧтан. Такав је, најпре, придев тѣжак. У неодређ. виду он у Мачви данас гласи тѣжак. Али adv. тѣшко, који у Мачви постоји поред тѣшко и тѧшко, показује да је, као и у чакавском¹, и у Мачви постојао акц. (") и код самог придева. Исп. adv. тѧшко (Прич.), он је бѧо тѧшко рѧњен (БП), тѧшко да сам ѣмђ да нѧпѧшѣм пѧсно̑ (Н.), тѧшко да ѧзѧђѣм (Н.), тѧшко да ѧмѧ (БП), тѧшко (БП). Одатле уосталом и акц. самога придева (једнак чакавском): бѧо тѣрет тѧшкѧ (Прич.), тѧшку рѧну (Прич.), са тѧшкђм батѣријом (БП), тѧшкђм (Бад.). Сем овога, спона је могао бити и придев кратак који у неодређ. виду у Мачви гласи кра̑так, -тка, тко (adv. ѣкратко — БП); али у одређеном виду он гласи: кра̑ткѧ (Прич.), кра̑тку чђрапу (Прич.), ѣѣде кра̑ткѧ̑ (Прич.), кра̑тка вѣрата (Прич.). Даничићев акц. кра̑так² по-

¹ Белић, о. с. 37—38.

² Даничић, Српски акценти 215.

казује да се овај придев колеба између акценатских типова мѡдар и злѡтан, А Московљевић наводи¹ да у поцерском постоје оба акцената (к рѡтак и крѡтак).

Благодарећи, дакле, придевима као тежак, кратак, који се колебају између типова мѡдар и злѡтан, могао је (') акц. одређеног вида с типа мѡдар бити пренет и на тип злѡтан.

8. Метатонијски акценат по формули *visokǎ-visǎkǎ*² огледа се у овим мачванским примерима у бѡгатѡм (Прич.), дѡбелѡ (Прич.), дѡбелѡ (БП), шѡл свѡлени ((Прич.), шѡрокѡ гѡће (Прич.).

9. Треба објаснити акц. пот. sg. masc. неодређ. вида: вѡсок (Прич. х 2, Н. х 2), дѡбок (Прич.), шѡрок (Прич. х 2, БП х 2). Познато је да у чакавском акц. одређеног вида *visǎki* Белић тумачи накнадним дуљењем према *bogǎti* (Белић, о. с. 29). Не чува ли се у мачванском вѡсок траг акцената висѡкѡ? Ни у ком случају није без значаја што сам забележио акц. дѡбѡли (Прич.).

10. Карактеристични су adv. нѡдебелѡ (БП), ѡдубѡко (Прич.)³

11. Метатонијски акц. настао по формули *vǎselo-vesǎlo*³. огледа се у овим примерима: вѡликѡ (Прич. х. 2), вѡлѡки (Прич.), вѡлѡким пѡтком (Прич.), вѡлѡкѡ кѡсарна (Прич.), вѡлкѡ кѡжу (Прич.), у вѡлкѡ пѡтак (Прич., Бад.), Трѡјице сукѡд нас вѡлкѡ прѡзник (Прич.), и пѡкнѡ тѡњир вѡлкѡ (Прич.), с вѡлкѡм чѡкићем (Прич.), вѡлкѡ (Прич.), то је вѡлкѡ ѡсна (БП), вѡлку кѡшику (Прич.), увѡлку кѡсарну (Прич.), у вѡлкѡј кѡсарни (Прич.), вѡлкѡј шѡватки (Прич.), вѡлкѡ крѡвети (Прич.), вѡлкѡ (Прич.), на вѡлкѡм вратима (Прич.), у вѡлкѡм лѡвадама (Прич.), о тѡм мѡм вѡселѡм брѡту Микѡилу (Прич.), а кѡја вѡсела (Бад.), гвѡзденѡ плѡгови (Бог.), дрвени (БП), мѡканѡ (БП), кѡпљено прѡло (Прич.), јѡдан мѡтори дѡда (Прич.), двѡ мѡтора чѡвѡка (Прич.).

¹ Моск. о. с. 39.

² Белић, о. с. 51.

³ Белић, о. с. 51.

12. Акценат придева са суфиксом *-ел*¹ чува се у примерима: водѐну ча́шу (Прич.), водѐня четвѐртак (Прич.), водѐнѧ живòтиња (Бад.), камѐнѧ (Прич.), камѐнò adv. (Прич.), марвѐни (Прич.), земљѧни (Прич.), земљѧнѧ чѧнија (Прич.), у земљѧнòј пѧћи (Бад.), земљѧнѧ̄ (БП).

18. V 1959.

Берислав М. Николић

¹ А. Белић, о. с. 46—47.